

հԵՏԵՎԱՐԸ
ԱՐՏԵՖԱԿՏ
CONSEQUENCE: ARTEFACT

2019

ՀՏԴ 730
ԳՄԴ 85.13
Ա 820

Արա Հարությունյան: Մոնումենտալ երևակում.- Եր.:
Ա 820 «Գաֆէսճեան թանգարան» հիմնադրամ, 2018.- 96 էջ:

ՀՏԴ 730
ԳՄԴ 85.13

Նախագիծը փորձ է առաջարկելու այլընտրանքային տեսանկյունով քննել հակամարտությունն՝ ի ցույց դնելով ոչ թե քաղաքական, տնտեսական կամ սոցիալական հետևանքները, այլ շփման գծին մերձ տարածքում առկա հետքերը: Իրականացնողները՝ Էդիկ Պողոսյանը և Արեգ Բալայանը կփորձեն գտնել և ընտրել հակամարտության հետ կապված նյութական վկայություններ և վերափոխել դրանք արվեստի գործերի:

The project aims to offer an alternative discourse where the Nagorno-Karabakh conflict will be considered from a different perspective that reveals not the political, economic or social consequences but the traces of the conflict along the line of contact. The implementers, Edik Boghosian and Areg Balayan, will search for and select material evidences related to the conflict, and transform them into works of art.

ISBN 978-9939-9160-4-0

Պատկերագիրքը վաճառքի ենթակա չէ:

© Արեգ Բալայան
© Էդիկ Պողոսյան

The catalog is not for sale.

© Areg Balayan
© Edik Boghosian

Պատկերագիրքը հրատարակվել է
2019թ. նոյեմբերին կազմակերպված
«Հետևանքը՝ արտեֆակտ»
ցուցադրության առթիվ:

This catalog is published on
the occasion of the exhibition,
Consequence: artefact
organized on November, 2019.

Տեքստերի հեղինակներ՝
Տիգրան Պասկևիչյան
Ելենա Այդինյան
Վիգեն Գալստյան
Արմեն Եսայանց

Texts by
Tigran Paskevichian
Yelena Aydinyan
Vigen Galstyan
Armen Yesayants

Թարգմանիչներ՝
Լիանա Զաքարյան
Արծվի Բախչինյան

Translatorors
liana zakaryan
Artsvi Bakhchinyan

Անգլերեն ենթագրերի խմբագիր՝
Կարեն Ղարսյան

Caption's editor
Karén Karslyan

Հայերենի սրբագրիչ՝
Նարինե Հովակիմյան

Armenian proofreader
Narine Hovakimyan

Անգլերենի սրբագրիչ՝
Աննա Նաղաշյան

English proofreader
Anna Naghashyan

Ձևավորումը՝
Էդիկ Պողոսյանի

Designed by
Edik Boghosian

Ստեղծագործությունների լուսանկարներ՝
Արեգ Բալայանի

Photos of artworks by
Areg Balayan

Տպագրված է «Նուշիկյան պրինտ» տպագրատանը
Երևան, Հայաստան

Printed in Nushikyan print printing house
Yerevan, Armenia

Դարձ առ արվեստ

Տիգրան Պասկեւիչյան

Պատերազմը չի ավարտվում, որ սկսվի խաղաղությունը: Պատերազմը լռում է, հետ քաշվում, տեղավորվում քաղաքական գործիչների, դիվանագետների, միջնորդների ու նրանց միջնորդների աղքատիկ բառապաշարում: Պատերազմը թաքնվում է զոհ-վաժների աններկայության մեջ եւ պատահաբար (գուցե պատահաբար) ողջ մնացած-ների հաճախ ժլատ, երբեմն ինքնավերակերտող պատումներում:

Պատերազմը չի սկսվում առաջին եւ չի ավարտվում վերջին կրակոցով: Ոչ ոք չգիտի՝ ո՞ւմ ցուցամատն արձակեց նախափամփուշտը՝ սերբ ահաբեկիչ Գավրիլո Պրինցիպի Ֆրանց Ֆերդինանդին պատճառած մահը չհաշված:

Մանկությանս օրերին մեր թաղում մի վարսավիր կար՝ ուստա Սուրենը, Երկրորդ աշխարհամարտի վետերան, պարծենում էր, որ Բեռլինում վերջին կրակոցն ինքն էր արձակել, ու թե Ստալինը, անձամբ կապի մեջ մտնելով, ասել էր. «Վերջ, Սուրեն, էլ չկրակեն, պատերազմը պրծավ»:

Գավրիլո Պրինցիպից մինչեւ ուստա Սուրեն, ուստա Սուրենից մինչեւ հակամարտության գոտում երեկ չէ առաջին օրն ականի վրա պայթած երիտասարդ սակրավորը. պատերազմը լայն, ընդգրկուն տեսարան է, որն օժտված է աստիճանաբար բնապատկերի վերածվելու ունակությամբ:

Բնապատկերում գործողություն չկա: Բնապատկերը խաղաղության վկայականն է. սարն իր տեղում է, ծառը՝ իր տեղում, խոտը՝ կանաչ կամ խանձված, կաթանը՝ նեղ ու օձագալար, ամպի կտորը՝ արտասվելու պատրաստ:

Կարծես ոչինչ էլ չի եղել: Հեռահայաց լայնքում մանրութներ չկան. ի՞նչ խաղաղություն:

Բայց փորձիր մոտենալ, փորձիր առաջանալ դեպի սարը, ոտքդ դիր նեղ կաթանին, մտիր ծառի շվաքի տակ, պատերազմը հետդ խոսում է ոչ հարձակվող, ոչ սպառնալից տոնով, խոսում է, ինչպես մեկն իր մասին կպատմի անցյալ ժամանակով՝ տարածքը, սակայն, լցնելով ներկայությամբ:

Ու աչքդ հանկարծ առնում է ծառից այն կողմ իր խաշնն արածեցնող մարդուն (ո՞վ է տեսնես), հետո ձիու լեշի պես կողքի վրա ընկած զրահամեքենային, աչքիցդ չի վրիպում մոտակա տան՝ կրակահերթից ծակծկված դարպասը, հայացքդ չի շրջանցում կենցաղային ոչ մի մանրութ:

Հետեւանք...

Մի՞թե խաղաղությունը չի ապրելու իր կյանքով, չի ընդարմանալու իր ներսի անդորրով, չի հմայվելու իր իսկ գեղեցկությամբ:

Հետեւանք խաղաղության անհնարինությունն է, որ մղում է խռովքի, դիսի, անհաշտության, վրեժի, հատուցման:

Ի՞նչ անել այս բնապատկերում, ո՞ր գնալ, ինչպե՞ս թաքնվել, որ հետեւանքը չհետապնդի:

Արվեստագետ Էդիկ Պողոսյանն ու լուսանկարիչ Արեգ Բալայանը կարծես հաջողել են տալ չափազանց բարդ այս հարցերի պատասխանը:

A turn to art

**Tigran
Paskevichyan**

War does not end, so that peace could start. War gets silent, retreats, nestles in the limited vocabulary of politicians, diplomats, mediators and their mediators. War is hiding itself in the absence of those perished and, in often greedy, sometimes self-recreating stories of those that are accidentally (perhaps accidentally) alive.

War does not start with the first shot and does not end with the last one. No one knows whose forefinger released the first bullet- not taking into account Serbian terrorist Gavrilo Princip who assassinated Franz Ferdinand of Austria.

Growing up there was a hairdresser in our neighborhood, master Suren, a veteran of the Second World War, who was always boasting that he had been the one who fired the last shot in Berlin and that Stalin himself got in touch with him to say. "It's over Suren, do not fire any more, the war has ended".

From Gavrilo Princip to master Suren, from master Suren to the young sapper who got exploded on a mine in the conflict zone the day before yesterday, war is a wide, inclusive scenery, which has the ability to gradually transform into a landscape.

There is no action in the landscape. Landscape is a testimony of peace. The mountain is in its place, the tree is in its place, the grass is green or scorched, the track is narrow and serpentine, the piece of cloud is ready to weep.

As if nothing happened. There are no details on the horizon. What a peace!

But try to advance, try to approach the mountain, set your foot on the narrow track, go under the shadow of the tree and the war speaks to you in a inoffensive, unthreatening tone, speaks as one will tell about themselves, in the past tense, but filling the area with their presence.

And suddenly your eyes catch a man grazing his sheep behind a tree (you wonder who that might be), then an armored car, lying on the side like a corpse of a horse, you don't lose sight of a nearby house's gate covered with machine gun bullet holes either, you can't overlook a single household detail.

Consequence...!

Won't the peace be living its own life, won't it be appeased by its inner peace, and won't it be captivated by its own beauty?

Is the consequence the impossibility of peace which pushes for riot, vengeance, grief, irreconcilability, revenge and retribution?

What to do in this landscape? Where to go? How to hide so that the consequence won't chase you?

Artist Edik Boghosian and photographer Areg Balayan seem to have succeeded in answering these extremely complex questions.

Պատերազմն արվեստի դաշտում. արթնանալու ճանապարհները

Ելենա Այդինյան

արվեստաբան, արվեստի քննադատ

«Հովհարային անջատումներ» արտահայտությունն իմացա ավելի շուտ, քան «Կաթնաշոռ» բառը: Քանի որ հաջողել էի ծնվել այնպիսի պահի, որ այլ տեսակի կյանք երբևէ չէի տեսել, վաղ ինստունականների իրողությունը հարցադրելը կամ դրա այլընտրանքի մասին երազելը մտքովս չէր էլ անցնում: Ծանոթանում էի իրականությանը, բացահայտում՝ ընդունելով այն, ինչը կար: Անմիջական իմ փորձառության մեջ Ղարաբաղյան պատերազմն անժխտելի իրողություն էր, որով պայմանավորված էր իմ կենցաղը, այդ կենցաղով էլ՝ առօրյաս: Այդ երեխայի ու իմ այսօրվա ես-ի միջև անդունդը հսկայական է: Այս երկրորդը դառնությամբ է համակվում՝ Ղարաբաղյան պատերազմի մասին մտածելիս, և փորձում հարցնել առաջինին՝ ի՞նչ էր դա, ինչպե՞ս է անդրադարձել իրենց երկուսի վրա, ինչպե՞ս է հնարավոր ձևակերպել այն: Բայց առաջինը պատասխան չունի: Իր համար, ցածրիկ սեղանի մոտ նստած, նկարում է:

■

Արտեֆակտը, ըստ սահմանման, հետևանք է: Այն հետևանք է մարդկային գործունեության բազմաթիվ շերտերի, որոնք կուտակվում են առարկայի ստեղծումից մինչև արտեֆակտի կարգավիճակ դրա ձեռք բերելն ընկած ողջ ընթացքում և դրանից անդին: Իրը ստեղծվում է, ապրում իր կյանքով, այնուհետև կարևորվում որպես անցած այդ կյանքի կրող և շարունակում իր կյանքն արդեն որպես պատմական արժեք:

«Հետևանքը՝ արտեֆակտ» նախագծի դեպքում արվեստի գործը ստեղծվում է մեկ այլ

գործընթացի հետևանքի հիման վրա. այդ հետևանքն է, որ դառնում է արտեֆակտ:

Արեգ Բալայանը մասնակցել է Ապրիլյան պատերազմին, Էդիկ Պողոսյանն իրան-իրաքյան պատերազմի վկա է: Պատերազմ երևույթի հետ նրանք առնչվել են տարբեր կարգավիճակներում գտնվելով, բայց երկուսի համար էլ պատերազմն անմիջապես ապրված իրողություն է, սեփական փորձառություն: Նաև երկուսն էլ հստակ գիտեն, որ պատերազմը ոչ միայն ռազմական գործողություն է, այլև դրա թողած հետևանքները, որոնք երբեմն ձգվում են մասնակցի կամ ականատեսի ողջ կյանքի ընթացքում:

Արեգ Բալայանի լուսանկարչական շարքը պատմում է անձանց մասին, որոնց կյանքի վրա պատերազմի թողած հետևանքները մեծամասամբ ակնհայտ են՝ արհեստական աչք, արհեստական ոտք, այլանդակված իրան, աղավաղված դիմագծեր, կուրություն: Որոշ դեպքերում պատերազմի հետևանքներն այդքան ակնհայտ չեն: Այստեղ օգնության են գալիս հեղինակային տեքստերը:

Էդիկ Պողոսյանի օբյեկտներն իրենց հերթին բաղկացած են պատերազմի ընթացքն իրենց վրա կրած առարկաների մնացուկներից, այսինքն՝ պատերազմի հետևանքներն են՝ ենթարկված գեղագիտական վերանայման: Առարկան, կորցնելով իր թե՛ ֆունկցիան, թե՛ նախնական տեսքը, մտնում է արվեստի տարածք՝ ցուցադրելու ինքն իրեն, որպես պատերազմի հետևանք: Միևնույն ժամանակ այն լեգիտիմացնում է արվեստի տարածքում իր գտնվելն արվեստի գործի իր կարգավիճակով: Վերջինս էլ հնարավոր է դառնում հեղինակի մտահղացման և դրանից բխող գործողություն-

ների շնորհիվ: Հեղինակն է ընտրում բեկորները, դասավորում և համադրում դրանք, փոփոխում դրանց ձևը: Արվեստագետի հիմնական գործողությունը տվյալ դեպքում օբյեկտի տարրերը միմյանց հետ փոխհարաբերության մեջ դնելն է: Դա է թույլ տալիս, որ օբյեկտները լինեն ոչ թե անցած, անեացած կյանքի մահացած մնացորդներ, այլ իրենց կյանքն այլ ձևով շարունակող կենդանի միավորներ:

Այս նույն միտումը կարելի է տեսնել Նան Արեգ Բալայանի լուսանկարչական շարքի մեջ: Շարքի հերոսները կարևորված են ոչ միայն իրենց անցյալով, այլ նրանով, թե ինչպես է այդ անցյալը գործում հիմա, ինչպիսին է աղետից հետո իրենց հետագա ճակատագիրը, ինչպես է շարունակվում նրանց կյանքը, այլ ոչ միայն ինչպես է այն կործանվել:

Աղետալի իրադարձությունների՝ արվեստի գործերի վերածվելը, դրանց մասին արվեստի գործերում խոսելը, դրանք արվեստի գործերի միջոցով վերապրելը և առհասարակ աղետի ու արվեստի փոխհարաբերությունը խնդրահարույց են: Եթե նման արվեստի գործն ազդեցիկ է, ապա դա ենթադրում է, որ գործն ընկալողը հնարավորինս համակվում է գործում մարմին առած ողբերգությամբ: Որքան հաջողված է այդ մարմնացման փորձը, այդքան խորն է դրա ազդեցությունը: Վերջինս, ցավեցնելով և ցնցելով ընկալողին, միևնույն ժամանակ հաճույք է պատճառում նրան. արվեստի միջոցով վերապրված ողբերգությունը նրան տալիս է մաքրագործված լինելու պատրանք, կարծես իր կրծքում տեղավորվել է մի բան, որն իր կրծքավանդակից անչափ մեծ է: Այս զգացողությունը հիմնված է աղետը տեսածին ապրումակցելու վրա: Այնուամենայնիվ, գործի, որպես մշակութային երևույթի, ստացվածության, հաջողվածության վայելքը և ապրումակցման ցավը, կարծես, հավասարվում են, սկսում փոխլրացնել միմյանց և, ի վերջո, միահյուսվում են: Դիտողի մոտ առաջացող բարոյական այս կոնֆլիկտն անցնում է ողջ Նախագծի միջով: Սակայն հատկապես սուր է այն Արեգ Բալայանի՝ «Երեք եղբայր» կոչվող լուսանկարի դեպքում: Երեք տակառների վրա նստած են երկու մանկահասակ տղաներ: Երրորդ տակառը դատարկ է: Հասկանալի է, որ երրորդ՝ դատարկ տեղը պատկանում է երրորդ եղբորը, որ դարձել է ռազմական գործողությունների անմեղ զոհ: Ողբերգական իրողությունը և գործի հաջողված գաղափարը միավորվելով խոցում են մեկ կետի, որում հիացմունքն ու ափսոսանքն անբաժան են: Ակամա մտածում են՝ արդյոք զգացածս հիացմունքը մեղք չէ՞ այդ երեխայի հիշատակի առջև:

Տեխնիկական առումով Նախագիծը կառուցված է տարածություն/պատկեր սկզբունքների փոխհարաբերության վրա, որը բովանդակային մակարդակում վերածվում է վերացարկում/կոնկրետ փորձառություն բարդ փոխհարաբերության:

Արեգ Բալայանի շարքը կազմված է լուսանկարներից, այսինքն՝ իրականությունը վերարտադրող պատկերներից: Էդիկ Պողոսյանի օբյեկտներն ինքնին իրականություն են՝ տարածության մեջ գոյություն ունեցող: Այս իրական օբյեկտները, սակայն, հայտնըվելով արվեստի տարածքում, վերաձևակերպվում են որպես վերացական ծավալներ, որոնք միայն կրում են պատերազմի փորձառության մասին հիշողությունը: Այն փորձառությունը, որն ունենում է դիտողը դրանց հետ առնչվելիս, պատերազմի փորձառություն չէ, այլ արվեստի գործ դիտելու: Բալայանի շարքի դեպքում կարևոր է նշել, որ այն լուսանկարչական պատմությունները, որոնք Նա ստեղծել է իրական մարդկանց անհատական պատմությունների հիման վրա, Նախագծի շրջանակներում դառնում են անանուն, կորցնում իրենց անձնական և նույնիսկ աշխարհագրական պատկանելիությունը և վերածվում պատերազմի արհավիրքի ընդհանրացված սիմվոլների, ողբերգության օրինակների, պատերազմի հետևանքները, որպես գլոբալ երևույթ, ձևակերպելու միջոցների: Այդպիսով, պարադոքսների շարքը շարունակվում է: Պատերազմի հետևանքով այլանդակված առարկաները վերածվում են արքայապետ ծավալների, միևնույն ժամանակ դառնում արվեստի տարածքում գտնվող շատ կոնկրետ ֆիզիկական օբյեկտներ: Անհատական պատմությունները վերածվելով պատկերների դառնում են խորհրդանշաններ՝ միևնույն ժամանակ պահպանելով իրենց վիզուալ անկրկնելիությունը:

Սակայն Նյութի և արվեստի գործի էության հանդեպ մոտեցումներն այս Նախագծի շրջանակներում այդքանով չեն սահմանափակվում:

Էդիկ Պողոսյանի գործերի շարքում է մի ինստալյացիա, որը տեխնիկապես՝ մեքենայի վնասված տանիք է՝ սեղանի տեսք ստացած: Վերջինիս վրա հաց է դրված: Մի կողմից՝ տեսականորեն դա պարզ մի սիմվոլիկա է, այնքան պարզ, որ նույնիսկ ճակատային է թվում: Հացը, որպես կյանքի և բարօրության սիմվոլ, ճշացող հակասության մեջ է մտնում սեղանի՝ ծակծկված, վնասված հարթության հետ, որպես արհավիրքի սիմվոլի: Սիմվոլների այս ճակատայնությունը գաղափարն արժեզրկելու վտանգ է պարունակում: Սակայն ինստալյացիան Նախ և առաջ ֆիզիկական առարկա է, որը ենթադրում է, որ իրեն պետք է փորձառել ֆիզիկական մակարդակում: Միայն այդ ժամանակ է, որ այն գործադրում է իր ողջ ազդեցությունը: Նստել վնասված մեքենայի

մնացորդից ստեղծված սեղանի շուրջ, որը քեզ հաց է առաջարկում, նշանակում է ֆիզիկապես մտնել պատերազմի տարածք, թեկուզև պայմանականորեն: Արվեստի բովո՞վ անցած պատերազմը գաղափար է, որը կարելի է անվերջ ձևակերպել: Սակայն պատերազմը, որպես այստեղ և հիմա կատարվող իրականություն, ամենօրյա անհարմար, լարված, ուժասպառ անող կյանք է: Հացը կյանքի սիմվոլը չէ, այլ կյանքի հնարավորությունը, միջավայրը ողբերգության պաթոսը վերարտադրելու միջոց չէ, այլ լարվածությամբ ու վտանգով լի առօրյայի վայր: Այդ առօրյայի հետ ֆիզիկապես առնչվելը և այն խորհրդանշանի վերածելը տարբեր գործողություններ են: Էդիկի ինստալյացիան առաջարկում է անել առաջինը:

Մեկ այլ ինստալյացիա էլ ներկայացնում է Արեգ Բալայանը: Նա կենցաղային ձևախեղված իրեր է բերում արվեստի միջավայր՝ առանց դրանք որևէ գործողության ենթարկելու: Սա բացարձակ ռեդի-մեյդի միակ օրինակն է ողջ ցուցադրության մեջ: Սակայն, ի տարբերություն ավանգարդիստական ռեդի-մեյդի, որը կոչված է դիտողի ուշադրությունը, շեղելով արվեստի գործից, ուղղել միջավայրին, այն առաջին հերթին պատմական փաստ է, իրողության համր կրող:

Պատերազմի փորձառության մասին մեր գրույցում Արեգ Բալայանը նշել է, որ պատերազմի ընթացքում, հատկապես զորակոչումից անմիջապես հետո, ունեցել է այն զգացողությունը, որ կորցրել է սոցիալական բոլոր կապերը և դարձել մաքուր գոյություն: Մահվան այս անմիջական մոտիկությունը, որը հանում է մարդուն իր սովորական առօրյայի տրամաբանությունից ու հիշեցնում նրան, որ նա դեռ ողջ է, հաճախ դառնում է գեղարվեստական գործերի՝ ֆիլմերի, գրականության առանցքը: Ընդ որում, ամենատարբեր բնույթի գործերի դեպքում՝ խոհափիլիսոփայական արձակից մինչև հսկայական քյուջեով թրիլլերներ: Սակայն Արեգի դեպքում դա գեղարվեստական հնար չէ: Դա իր անմիջական փորձառությունն է, որի հետ նա խաղաղ կյանքում փորձում է փոխհարաբերվել: Յուրաքանչյուր պահին սեփական գոյությունը գիտակցելու այն զգացողությունը, որը ունեցել է մահվան հետ մերձեցումից, նա աշխատում է պահել մինչ այսօր: Ասում եմ. «Մշտապես հնարավոր չէ»: «Ինչո՞ւ հնարավոր չէ», - ասում է: Ու այնպես է ասում, որ հասկանում եմ՝ հնարավոր է:

■

Էդիկ Պողոսյանի համար պատերազմական իրողությունը ևս եղել է մանկության մի մաս՝ մեկ այլ կոնտեքստում, քանի որ Իրան-իրաքյան պատերազմի իրադարձություն-

ները տեղի են ունեցել իր աչքի առջև: Հետաքրքիր է, որ նա որոշակի նմանություններ է գտնում Իրանի և Ղարաբաղի միջև ու, թեև աշխատում է Ղարաբաղին վերաբերող նյութի հետ, իր աշխատանքի խորքում իր հարազատ Իրանի խնդիրներին է անդրադառնում: «Հարազատ» բառը թերևս պատահական չէ ընտրված: Իրանի մասին խոսելիս՝ Էդիկի ձայնը յուրահատուկ ջերմություն է ճառագում:

«Գիտե՞ս՝ ինչ հասկացա, - ասում է: - Հասկացա, որ պատերազմը սիրուն է»: Ու անմիջապես շեշտում է. «Ոչ թե գեղեցիկ, այլ սիրուն: Ղարաբաղում ասում են *ղաշանգ*»: Ինձ համար նոր բառ է, և ես փորձում եմ հասկանալ, թե Էդիկն ինչ նկատի ունի: Հավանաբար այն, որ գեղեցիկը վայելույ է, ներդաշնակ, իսկ սիրունը՝ հետաքրքրական՝ անկախ այն ծնած իրողության ծանրությունից: Այդ ծանրությունը միահյուսվում է առարկայի էսթետիկական հատկանիշներին, և դրանք այսուհետ անբաժան են:

Էսթետիկական տարրը նախագծի երկու հատվածներում էլ առկա է և կարևոր: Արեգի լուսանկարները, բացի պատմության ֆիքսումից, նաև հիանալի կադրեր են՝ համոզիչ կոմպոզիցիաներով, լուսաստվերի ու գունային հարաբերությունների նուրբ գտնվածությամբ: Էդիկի օբյեկտները ծավալի, ֆակտուրայի, գունային նուրբ երանգների հարաբերություններ են, դրանց էսթետիկական ֆունկցիան դրանց գոյության նախապայմանն է, և դրանց էսթետիկական ազդեցությունը՝ դրանց կայացման անբաժան մասը:

■

Այս նախագիծը հավակնություն չունի պատասխանելու այն հարցին, թե ինչ է պատերազմը: Նույնիսկ հակառակը. այն ընդգծում է, որ պատերազմը բազմաշերտ է, ոչ միանշանակ ու երբեմն անհասկանալի: Պատերազմը կարելի է վերլուծել ու մեկնաբանել բազմաթիվ տեսանկյուններից՝ քաղաքական, սոցիալական, էթիկական, հոգեբանական, նույնիսկ էսթետիկական: Բայց այդ վերլուծություններն ընդամենը դրան մոտենալու միջոցներ են, այլ ոչ դրա բացահայտումը: Ի՞նչ է այն դրա մասնակցի համար, ի՞նչ է այն ռմբակոծմանն ականատես եղած երեխայի համար, ի՞նչ է այն մի երեխայի համար, որի աշխարհն այնքան խորապես պայմանավորված է եղել դրանով, որ նա նույնիսկ չի գիտակցել դա, ինչպես չես գիտակցում, որ շնչում ես, քանի դեռ չես սկսում շնչահեղձ լինել: Նախագծի կարևորությունը հենց այստեղ է. այն պատասխաններ չի տալիս, այլ ճանապարհներ է բացում անհասկանալիի հետ հարաբերվելու համար: Այն հնարավորություն է տալիս տեսնել ու շոշափել երևույթը դրա հետևանքների միջոցով:

էղիկն ասում է. «Մինչև որևէ դեպքի պատահելը խոսում են դրա հետևանքների մասին, քանի որ կանխատեսելով հետևանքները փորձում են դեպքը կանխել: Երբ այն արդեն պատահել է, սկսում են խոսել պատճառների մասին, քանի որ փորձում են գտնել մեղավորին: Մենք կարևորել ենք հետևանքները»:

Իսկապես, պատերազմի պատճառներն ու արմատներն այժմ ավելի մեծ ուշադրության են արժանանում, քան դրա թողած հետևանքները: Հետևանքներին դիպչելն անհարմար է, քանի որ դա ի հայտ է բերում այն, որ Ղարաբաղյան պատերազմը միայն հերոսական կամք և հաղթանակ չէ: Այն զոհեր է, արյուն, վախ, ցավ ու մահվան անվերջ սպասում: Վերջինս մարդկային էության համար ամենաանբնական վիճակն է՝ անկախ հանգամանքներից:

■

Իմ ներկայի ես-ն այժմ նստած է համակարգչի մոտ, գրում է այս տողերը, նրա շուրջ խաղաղ առօրյա է: Բայց վաղ իննսունականներում գտնվող այն փոքրիկը, մի պահ ուշադրությունը կտրելով նկարչությունից, ասում է այս երկրորդին, որ պատերազմը միշտ թաքնվում է մոտիկ մի տեղում և սպասում է հարմար պահի՝ կայանալու, իրականանալու, իր հրեշավոր ու անհասկանալի էությունը գործի դնելու համար: Իրականության բերումով՝ այն փոքրիկն ավելի իմաստնացած է, քանի որ, թեկուզև հեռվից ու միջնորդված, փորձառում է պատերազմը, ոչ թե մտածում դրա մասին, որպես իրենից անջատ մի երևույթի:

«Հետևանքը՝ արտեֆակտ» նախագիծն օգնում է դիտողին միավորել գաղափարն ու փորձառությունը, արթնացնել երկու ես-երը: Այն հիշեցնում է պատերազմական իրադրության ու այն մոռացության տալու, դրանից խորշելու ու դրան սովորելու գործընթացների մասին, թույլ տալիս վերաիմաստավորել դրանք: *Ղաշանգ* նախագիծ է:

War in the art field. ways to awaken

Yelena Aydinyan

art historian & art critic

I learnt about “planned power shutdown” earlier than got to know what “cottage cheese” was. Since I was born at a time, when there was no other type of life around, questioning the reality of the early 90s or dreaming of an alternative did not even cross my mind. I was getting acquainted with the reality, disclosing it, and accepting what was there. In my immediate experience, the Karabakh war was an undeniable reality that conditioned my lifestyle, while the latter conditioned my daily life. The abyss between that child and my present-day self is enormous. The latter is filled with bitterness when thinking about the Karabakh war and is trying to ask the other self what it was, how it affected both of them, how to formulate it? But the other self does not have either an answer. She is painting, sitting at a low table.

■

Artefact, by definition, is a consequence. It is the consequence of many layers of human activity which accumulate throughout the whole process and beyond of the creation of an object to its obtaining the status of an artefact. A thing is created, lives its own life, then it becomes important as the bearer of this past life and continues its life as historical value.

In case of the project “Consequence: Artefact”, the work of art is created based on the consequence of another process. This is where the consequence becomes the artifact.

Areg Balayan participated in April war, Edik Boghosian is a witness of Iran-Iraq war. They have come into contact with the phenomenon of war from different perspectives, but for both of

them, war is an immediate lived reality, their own experience. They both clearly know that war is not just military actions, but the consequences they leave behind that sometimes last throughout the whole life of a participant or a witness.

Areg Balayan's photo series tell about people on whose lives the consequences of war are mostly obvious: artificial eye, artificial leg, deformed body, distorted features, blindness. In some cases, the consequences of war are not so obvious. And here author's texts come to help.

Edik Boghosian's objects, in their turn, consist of remnants of the objects of the war, i.e., the consequences of war, which have undergone aesthetic revision. The object, losing both its function and its original appearance, enters the art space to present itself as a consequence of war.

At the same time, it legitimizes its being in the art space with its status as a work of art. The latter becomes possible due to the author's intention and the actions that follow. The author selects the pieces, arranges and compares them, modifies their shape. Artist's main task, in this case, is to put the elements of the object in a relationship with each other. This allows the objects to be living units continuing their lives in an alternate way, and not be dead remnants of extinct life.

The same tendency can be seen in Areg Balayan's photo series. The heroes of the series are important not only for their past, but for how that past acts now, what their destiny is like after the disaster, how their lives go on, and not just how they were destroyed.

■

Turning tragic events into works of art, talking about them in the works of art, keeping them alive through works of art, and in general, the relationship between disaster and art are problematic. If such a work of art is influential, it implies that the perceiver is overwhelmed by the tragedy the work of art embodies. The more successful the embodiment is, the deeper is the impact. The latter, while hurting and shocking the perceiver, at the same time gives them pleasure: the tragedy survived through art gives them illusion of being purified, as if they have placed something within their chest that is bigger than that. This feeling comes from a sympathy for the disaster survivor. However, the enjoyment of the work of art as a succeeded cultural phenomenon and pain of empathy seem to equalize, begin to complement each other and eventually intertwine. This moral conflict arising in the viewer passes through the entire project. It is particularly acute in the case of Areg Balayan's photo titled "The Three Brothers". There are two young boys sitting on three barrels. The third barrel is empty. It is clear that the third, empty seat belongs to the third brother, who has become an innocent victim of hostilities. The

tragic reality and the successful idea of the work unite and target one point where admiration and regret are inseparable. Unwillingly you start thinking if this feeling of admiration is not a sin towards the memory of that child.

■

Technically the project is built on a relationship between space and image principles, which at the content level turn into complex interaction between abstraction and concrete experience.

Areg Balayan's series consist of photos, i.e., from images reproducing reality. Edik Boghosian's objects are reality itself, existing in space. These real objects, however, appearing in the space of art are reshaped as abstract volumes that carry the memory of experience of war. The experience the viewer has in dealing with them is not a war experience, but watching a work of art. In case of Balayan's series, it is important to note that the photos, which he created based on the personal stories of real people become anonymous within the project, lose their personal and even geographical affiliation and turn into generalized symbols of war as a disaster, examples of tragedy, means of formulating the consequences of war as a global phenomenon. Thus, the series of paradoxes continues. Objects distorted by war transform into abstract volumes, and at the same time become very specific physical objects in the space of art. Individual stories, turning into images, turn into symbols while preserving their visual uniqueness. However, approaches to the essence of work of art and material are not limited to this in the project.

One of Edik Boghosian's works is an installation that is technically a war-damaged roof of a car turned into a table. There are breads on it. On the one hand, it is a simple symbolism, so simple that it may look banal. Bread, as a symbol of life and well-being, enters into a vivid contradiction with a flat, damaged surface of the table as a symbol of disaster. This banality of symbols threatens to devalue the idea. However, installation is primarily a physical object, which implies that one must experience it on the physical level. Only then does it exert its full influence. Sitting at a table created from the remnants of a damaged car which offers you bread means physically entering a war zone, even if it is conditional. The war that passed through the art is an idea that can be formulated endlessly. But war, as a reality happening here and now, is the daily, uncomfortable, tense, exhausting life. Bread is not the symbol of life, but the opportunity of life. The environment is not a means of reproducing the tragedy, but a place of daily life full of tension and danger. Living that daily life physically and turning it into a symbol are two different actions. Edik's installation suggests doing the first one.

Another installation is presented by Areg Balayan. He brings distorted household things to the world of art without performing any action on them. This is the only example of absolute readymade in the whole exhibition. However, unlike the avant-garde readymade, which is meant to direct the viewer's attention to the environment, distracting them from the work of art, it is first and foremost a historical fact, silent bearer of the reality.

In our conversation about the experience of war, Areg Balayan noted that during the war, especially immediately after conscription, he had a feeling that he had lost all social ties and turned into a pure essence. The proximity to death, which takes a person out of the logic of their daily routine and reminds them that they are still alive, often becomes the focus of works of art - films, and literature (from philosophical prose to huge-budget thrillers). But for Areg it is not an artistic trick. It is his immediate experience with which he seeks to interact in peaceful life. At every moment, the feeling of realizing the existence of his own self, which he experienced because of being so close to death, he strives to maintain to this day. I say: "It's not possible to do it constantly." "Why isn't it possible?" he asks. And he says it in a way for me to understand that "It really is possible".

■

For Edik Boghosian, the reality of war has also been a part of his childhood, in another context, as the events of Iran-Iraq war took place in front of his eyes. Interestingly, he finds similarities between Iran and Karabakh and, while working on a piece on Karabakh, he reflects on the problems of his dear Iran in the depth of his work. The word "dear" is not chosen by accident. Speaking of Iran, Edik's voice radiates a different kind of warmth.

"Do you know what I understood?" he says. "I realized that war is lovely." And immediately emphasizes, "Not beautiful, but lovely. In Karabakh they called it ghashang". It's a new word for me, and I'm trying to understand what Edik means. Probably he means that "beauty" is decent, harmonious, and "lovely" is interesting, regardless of the difficult reality that gave birth to it. This burden is intertwined with the aesthetic qualities of the object, and they are inseparable from now on.

The aesthetic element is present and important in both parts of the project. Areg's photos, besides depicting history, are also great shots with convincing compositions, subtle intertwining of lighting and color. Edik's objects are interactions of volume, texture, subtle color shades; their aesthetic function is a prerequisite for their existence, and their aesthetic influence is an integral part of their implementation.

■

This project has no ambition to answer the question of what war is. On the contrary, it emphasizes that war is multi-layered, ambiguous, and at times incomprehensible. War can be analyzed and interpreted from many perspectives: political, social, ethical, psychological, and even aesthetic. But these analyses are merely means to approach, but not to disclose it. What does it mean for the one who took part in it? What does it mean for a child who witnessed bombing? What does it mean for a child whose world is so deeply conditioned by the war that they do not even realize it, as you do not realize that you breathe until you start suffocating? The importance of the project is exactly that: it does not provide answers, but opens up ways to deal with the incomprehensible. It enables you to see and touch the phenomenon through its consequences.

Edik says: "Before something happens, they talk about the consequences, because by predicting the consequences, they try to prevent it. When it has already happened, they start talking about the reasons as they try to find who is guilty. We have made consequences important."

Indeed, the causes and roots of war are now receiving more attention than the consequences. It is uncomfortable to deal with consequences, as it might reveal that the Karabakh war is not just about heroic will and victory. It is about victims, blood, fear, pain and the endless waiting for death. The latter is the most unnatural state for the human being, whatever the circumstances.

■

My present self is sitting at the computer now, writing these lines, it's a quiet day around. But the little one who is still in the 90s, distracted from the painting for a moment, tells this older self that the war always hides itself somewhere close, waiting for the right moment to happen, to come true, to put its monstrous and obscure essence to work. By a whim of fate, the little one is wiser, because, though from distance and mediated, she is experiencing the war, not thinking about it as something separate from her.

The project "Consequence: Artefact" project helps the viewer unite the idea and experience, awaken the two selves. It reminds of warfare and the processes of forgetting it, evading from and getting used to it, and allowsrethinking it. It is a ghashang (lovely) project.

Արեգ Բալայան

Areg Balayan

Լուսանկարչությունը որպես վկայություն ու դարման

Արեգ Բալայանի դիմանկարները հակամարտության գոտուց անդին

Վիզեն Գալստյան PhD

Համադրող, լուսանկարչության պատմաբան

2016-ի իր MOB ֆոտոշարքի հաջողությունից հետո Արեգ Բալայանն ի հայտ է եկել որպես ժամանակակից հայկական վավերագրական լուսանկարչության բացառիկ ձայներից մեկը: 2016-ի ապրիլին, ադրբեջանական և հայկական ուժերի միջև վերսկսված քառօրյա պատերազմի ընթացքում, Բալայանի՝ հեռավոր գորամասի զինվորական կյանքի խիստ մոտերմիկ ու զգայական պատկերումն ընդունվեց մեծ խանդավառությամբ՝ արժանանալով լուսանկարչության «Ավրորա» մարդասիրական մրցանակին և 2017-ին LensCulture Exposure Awards-ում զբաղեցնելով երկրորդ տեղը:

Նախքան կոմերցիոն լուսանկարչությամբ ու ֆոտոլրագրողական աշխատանքով զբաղվելը Բալայանը կրթություն է ստացել գրաֆիկական արվեստի ոլորտում: Իր գործունեության սկզբնական հատվածը որոշակի գեղարվեստական արտացոլում է ստանում նրա վերջին տարիների վավերագրական աշխատանքներում: Գեղագիտական այս զուգորդումները հաճախ սերում են Արևմտյան արվեստի դասական ավանդույթներից՝ առնչվելով մարդասիրության, հոգևոր լուսավորչության և արվեստի վերականգնող ուժի գաղափարների հետ: Որպես PAN ֆոտոլրագրողական գործակալության անդամ, Բալայանի նկարները հաճախ պատկերում են իր երկրում ընթացող ռազմական ու քաղաքացիական զանազան հակամարտություններ: Լուսանկարչի ուշադրությունը գրավում են ավելի խրթին, մարդկային վիճակի հետ կապված բարոյական ու համընդհանուր կարևորություն ունեցող հարցեր, որոնք շեշտադրում են քաղաքական ու սոցիալական պայքարը: Ցավոք այս խնդիրներին անդրադառնալով՝ Բալայանը փորձում է նայել մակերեսային փաստերից անդին ու տեղ գտնել արժանապատվության ու երկխոսության համար:

Արեգ Բալայանի ու արվեստագետ Էդիկ Պողոսյանի ջանքերով իրականացվող «Հետևանքը՝ արտեֆակտ» համագործակցային ծրագիրը միտված է ուսումնասիրելու և ներկայացնելու Լեռնային Ղարաբաղի «սառած» ռազմական հակամարտության հետևանքները: Իրենց «հնագիտական» մոտեցմամբ՝ արվեստագետները նպատակ ունեն հաղթահարելու նախապաշարմունքներն ու խոչընդոտները, որոնք բաժանում են շփման գծի երկու կողմերում ապրող ժողովուրդներին: Պատերազմի օրոք խարխլված շենքերից հավաքված մետաղական բեկորների համադրությունը հակամարտության գոտում բնակվողների լուսանկարների հետ կառուցված է պատմական հետքերի ու ներկա իրականության բարդ փոխառնչությունների շուրջ: Այստեղ աղետը հառնում է իբրև բնականոն և ընդունելի երևույթ՝ ազդելով կյանքի, աշխարհի ու ապագայի մասին մարդկանց առօրյա ընկալումների վրա: Բալայանը լուսանկարում է պատերազմից տուժածներին այնպես, ինչպես նրանք կան իրականում՝ չխուսափելով ի ցույց դնել նրանց սարսափելի սպիներն ու վնասվածքները: Այս տառապանքի ֆիզիկականությունն էլ ավելի է ընդգծվում ավերակների կամ բժշկական փաստաթղթերի միջոցով, որոնց հետ պատկերված են այս մարդիկ. ցավոք իրականություն, որն ավելի ակներև է դառնում Բալայանի վառ, գույնով հագեցած լուսանկարների միջոցով: Մեքենաների ու շենքերի ճգնված բեկորների նման այս հերոսներն ականատես են սարսափազդու իրավիճակների, որոնք հնարավոր չէ ամբողջությամբ պատկերել կամ վերաներկայացնել: Պատմական հետքերն ու ժամանակակից իրականությունը միահյուսելով՝ լուսանկարները հանդես են գալիս որպես պատերազմի արհավիրքի մնայուն բեռի դատողական վկայություն: Դա ծանրություն է, որն ազդում և վերափոխում է սովորական կյանքը, Նույնիսկ երբ զենքերի աղմուկը վաղուց դադարել է:

«Հետևանքը՝ արտեֆակտ» բազմամեդիա նախագիծը ձգտում է դառնալ ավելին, քան պատմության վերաներկայացումն է: Ընկ դրամատիկ դիսկուրսի վերածվելու փոխարեն, արվեստն այստեղ փորձում է անցյալի ու ներկայի միջև միջնորդ հանդիսանալ և բարձրաձայնել այն, ինչ հաճախ վեր է դիվանագիտության ուժերից: Բալայանի դիմանկարները սոսկ վիճակագրություն չեն, այլ ոգեշնչող ներբող այն մարդկանց, որոնք հավատարիմ են մնացել իրենց արմատներին, չնայած որ աներևակայելի ավերածությունները խորտակել են նրանց կյանքի բնականոն ընթացքը: Հիմնվելով հումանիստական լուսանկարչության լավագույն ավանդույթների վրա՝ լուսանկարիչը հիշեցնում է մեզ, որ ցանկացած հակամարտությունից անդին, երկու կողմերում էլ գոյություն ունեն եզակի անհատներ, որոնց տառապանքները չեն կարող արդարացվել որևէ տեսական փաստարկով, և որ պատերազմից պետք է խուսափել ամեն գնով: Եվ, ի վերջո, սա այն քիչ դեպքերից է, երբ ժամանակակից արվեստագետներն աշխատում են անմիջականորեն ներգրավվել Լեռնային Ղարաբաղի դեռևս չլուծված հակամարտության հորձանուտում: Հայկական ժամանակակից արվեստում զարմանալիորեն անտեսված այս թեման դեռևս սպասում է իր շարունակական լուսաբանմանն ու քննարկմանը:

Photography as testimony and remedy

*Areg Balayan's portraits
from beyond the conflict zone*

**Vigen
Galstyan** PhD
curator, photography historian

Following the success of his 2016 documentary series M.O.B. Areg Balayan has emerged as a distinctive new voice in Armenian documentary photography. Balayan's intensely intimate and sensual portrayal of conscript life in a remote army unit during the four-day war that reignited between Azerbaijani and Armenian forces in April 2016, was received with widespread acclaim, winning the Aurora Prize for Humanitarian Photography and a second place of the LensCulture Exposure Awards in 2017.

Prior to starting out as a freelance commercial and news photographer in 2005, Balayan received his initial education in the graphic arts - an aspect of his career that echoes in the painterly sensibilities of his documentary work. These aesthetic associations are often drawn from the classical tradition of Western art, with their attendant notions of humanism, spiritual enlightenment and the redemptive power of art. As a member of the PAN photo news agency, Balayan's images frequently depict various military or civic conflicts in his country. Yet, what draws the photographer's attention are the more complex, moral and universal issues regarding the condition of humanity, which underline any political or social strife. It is by revealing these painful questions that Balayan attempts to go beyond the surface facts and generate a space for empathy and dialogue.

The collaborative project "Consequence: Artefact", is a further attempt by Balayan and artist Edik Boghosyan to investigate and represent the aftereffects of the frozen military conflict in Nagorno-Karabakh. By taking an *archaeological* approach the artists aim to break-through the partisan barriers that divide people across enemy lines. The combination of salvaged metallic remnants from war-torn buildings and photographs of residents who live in the conflict zone is built on a fascinating

interplay between historical traces and the living present. It is a space where trauma becomes naturalised and internalised, affecting the way people see their lives, the world and the future. Balayan photographs the war victims in a matter of fact manner, not shying away from showing us their horrific scars and injuries. The physicality of this suffering is underscored by the distorted debris or medical documents that the individuals are posed with – a painful reality made more visceral through Balayan's use of saturated and vivid colour photography. Like the mauled pieces of machinery and buildings, these people are witnesses to horrors that are not possible to fully represent or speak about. Folding upon each other the historical traces and contemporary reality, the images act as an unsentimental testimony about the lasting burden of war's damage, which affects and transforms ordinary lives, long after the sound of guns has died down.

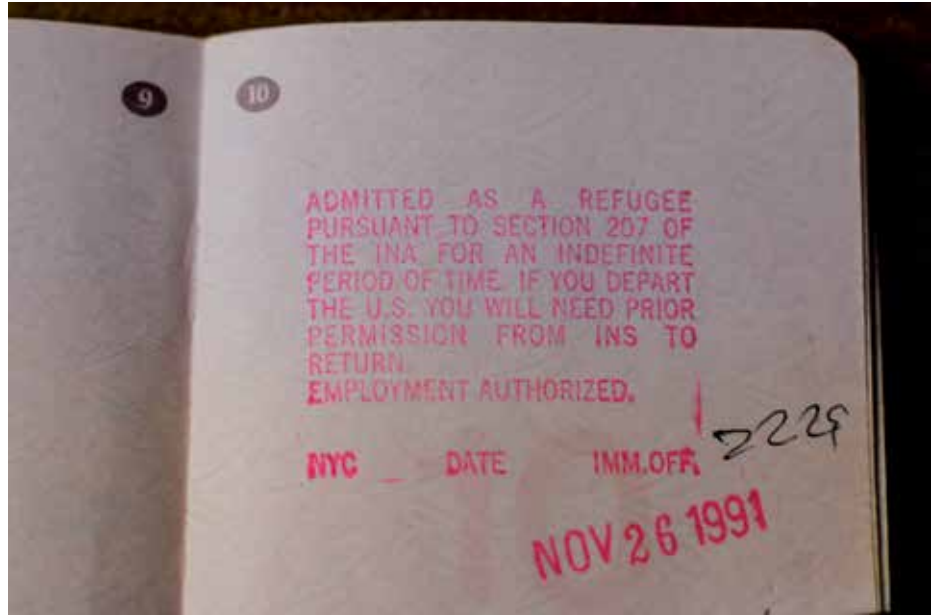
However, as a multi-disciplinary project, *Consequence: Artefact* is more than just a resigned representation of history. On a deeper level, it acts as a dramatic narrative about the way art can mediate the past and speak about that which is often beyond political diplomacy. Balayan's portraits are not merely statistics, but inspiring odes to people who remain committed to life and place, despite the unimaginable destruction that has wrecked the natural course of their lives. Relying on the best traditions of humanist photography, Balayan reminds us that beyond every conflict, on every side, are unique individuals whose suffering cannot be justified by any theoretical arguments for wars that should be avoided at all cost. Finally, this is a rare instance in which contemporary artists engage with the still unresolved issue of the Nagorno-Karabakh conflict – a subject that has remained inexplicably slighted in contemporary Armenian art and demands continual exposure and discussion.

~~Շուրջ 10 տարեկան~~ ~~1988 թվական~~

Շուրջ 10 տարեկան աղջիկ եմ: 84 թվականին ծնվել եմ հայկական մայրաքաղաքում, բայց 88-ի դեպքերի պատճառով արտագրգռված եմ եղել քաղաքային ու փոխադրվել: Այդ փուլի ցամաքային թափանցիկության հետևանքով եմ Մեծ Բրիտանիա: Դասերս անցնում եմ հայերենի և իմ քաղաք, լեզու, ընտանիք, համայնություն, քաղաքացիություն, բայց նաև ջանք և թիկնալով ակտիվ ճիշտ հեռանկարով հեղինակություն: Հիմա գրում եմ, արվեստագործ եմ, ֆիլմեր եմ նկարահանում:

She is a very interesting girl. She was born in the capital on the other side, but because of the 1988 events, they had to leave their home and escape. After wandering for a couple of years they settled in the United States. Because of the war, she lost her home, language, family, childhood, peace, but also got a chance for greater prospects. Now she does creative writing, makes films.

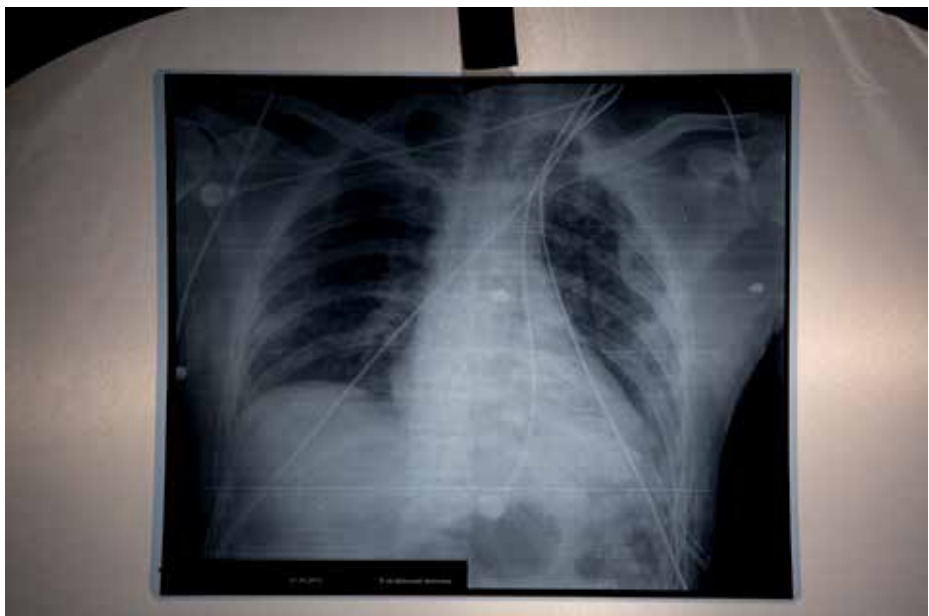

~~Հիմա չեմ գտնում աշխատանք~~

Ծնվել եմ 1974 թվին: Բնակեցի քաղաքում
 քաղաքակրթությանը երբեք պատկերասրահներ
 եմ ցուցել եմ: Առաջինը (1996թ) ավերակ
 պայթյունի արևելքի վրա: Երկրորդը (2016թ)
 արևելքից պայթյունից: Շարժվել եմ
 Տարածման արևի բեկորներին եմ, պահպանել
 «անհունություն» արևի կայքի 1555-անոցն եմ:

Հիմա դեռ գտնում եմ աշխատանք:

 Born in 1974. He suffered from two wars with an interval of 20 years. During the first one, in 1996, his car blew up on a mine. During the second one, in 2016, he was struck from above. The consequence is a body full of pieces of shrapnel, his most "favorite" one being a 15 mm piece close to his heart. Now he is still looking for a job.

~~ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՐԺԱՐԱՆԻ ԱՆՏՐԱԿԱՆ ԿՈՐԹԵԺ~~ ~~ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՐԺԱՐԱՆԻ ԱՆՏՐԱԿԱՆ ԿՈՐԹԵԺ~~

20 տարեկանս՝ 2016 թվի աշունը,
 Տարջակա հեղափոխության ժամանակ և
 զենիթ զենքի անոցի՝ զիպակա հարված
 էսկիտ: Կորցրել և ջերմի, աչք:

Հիմա աշխատում եմ անոցում:

 He was 20 when it happened, back in the fall of 2016, while on combat duty. Targeted by a sniper, he lost his arm and his eye.
 Now he works in a copper mine.

~~Ինքնապայթյունի հետևանքով~~ ~~հաղթահարում~~

1998 թիվ: 17 թիվ փետրվարի 1-ի առհասարակ
 հրապարակագրության ժամանակ արևելքի վրայում
 պայթել: Այդ պահից հարցերից, ծառան էլ
 արդեն չի կարողանում: Առանձին, որ
 հարձակվել և ես չեմ կրնալիք:
 Հիմա կաճակի և վերականգնում:

 Born in 1998. He blew up on a mine while on combat duty, on February 1, 2017, at the border. He lost a leg, and the other one is covered with scars. He says he's grown accustomed to this new life. Now he repairs computers.

~~Ինքնապաշտպանություն~~ ~~Ինքնապաշտպանություն~~

~~Ինքնա~~ Կարճ պեպս, 68 տարեկան: Ինչ օրը ասես,
գիտե՞ք եկել է: 1990 թվականին անցկացվեցին խուճապ
խառնված ժողովուրդի թաղամաս, 92 թվականին փետրվարին
անհանգստացրեցին և փրկեցին, հետո Երևան թաղամաս
օգոստոսի 20-ին զանգվածով ընկել են դարձավ Տեղ,
և փրկեցին շարժվեց դուրս և եկել: Վրե՛ն,
բայց ի՞նչ բանից, սաղ պե՛տ չի՛ն՝ պե՛տից և ասում...

Շի՛քս գործ չի անում:

----- is quite a character. Born in 1968. He's been through all kinds of trouble. Back in 1990, he was shot by a sniper from a high-elevation neighborhood; in February of 1992, he was wounded by a mortar round; then a few months later, on August 20, he and his squad were ambushed, and that was the last nail in the coffin. He says there is not a single intact spot on his body, except for one place. Now he doesn't work.

~~Հիմա Ես եմ~~ ~~Հիմա Ես եմ~~

~~Հիմա~~ -ի հետքերը ցույց են տալիս
դպրոցում՝ 93-95 թվերը: Երբ ժամանում
արդեն ուրե՛ղ շխարհ: 92-ից ցանկանում
դասերի անց, «գրանցել» հիշել էր
կրթության տարի:

Հիմա բուժհասցրաւ և
կրթութ չաւանջաւ իր ճանաչումը:

I went to school with ----- in 1993-1995. She had already lost her leg. She was 11 back in 1992; A Grad rocket had broke into their home.
Now she is a nurse, raising a wonderful child.

~~Ինքն~~ ~~ձեռք~~

~~Ինքն~~ 76 թիվը և ծնվել, արկղերից թռչելու:
17 տարեկան հասել և զինվել, և 1994 թվ
հունվարի 17-ին զինվել էր, ինչը վնասվել է:
Տրանսպորտից հարկած, զինված վնասվել:

Հիմա տուն:

----- was born in 1976, he is the eldest of his brothers. He went to war at 17. Their tank got hit, and he was burnt inside, in January 1994. He lost his eyesight, and his arm was injured. Now he stays at home.

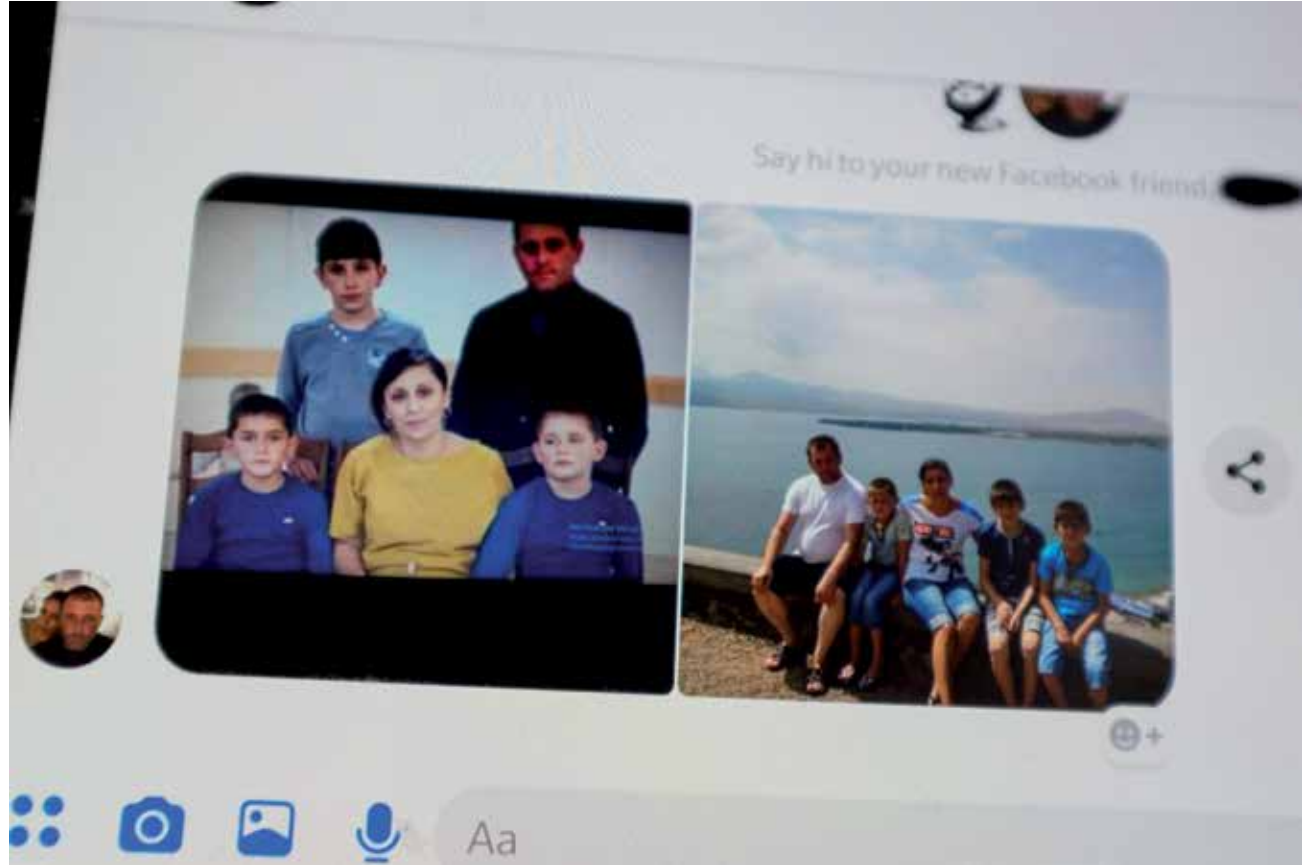

Երեք եղբայր

Այստեղ շատ բան չեմ ուզում ասել: 2016 թվի
 ապրիլի 2-ի առավոտյան Երեւանի Էրեբունի քաղաքի
 գիւղացի դպրոցի բակում ռմբակահարույցների ցեղ
 են ընկել: Առաջին ~~Երեւանի~~, Կոնստանտին,
 Կարգիսի Տեղի ~~Տեղի~~, վիրավորվել:
 Հիմա ~~Տեղի~~ և ~~Տեղի~~ դպրոցական են:

Three brothers

Here I don't want to say much. In the morning of April 2, 2016, these kids came under shell-fire in the school yard. The eldest one, -----, was killed, one of the twins, -----, was wounded. Now ----- and ----- go to school.

Տղերի հետքերը մեկնեցան, որը պայթեց
 2018 թվի մարտի 29-ի մահճանից 10 կմ
 եւ հարկ: Անհետացած հինգ հարանց
 թիվ եւ եղել. գնում էին միտակցություն:

~~Գրիգորյան~~ (1985), ~~Կարապետ~~
~~Գրիգորյան~~ (1987թ.), ~~Կարապետ~~ (1977թ.)
 զոհվել են պայքար: Էս երկու պոետի եւ
 Կրկին՝ ~~Կարապետ~~ (1974թ.) եւ
~~Կարապետ~~ (1988թ.):

Հիմա նախ պայքարում միասին են:

Behind these guys, there is a car that blew up on March 29, 2018, within 10 km on this side of the border. There was a group of five people in the car. They were on a mine-clearance mission. ----- (born in 1985), ----- (born in 1987) and ----- (born in 1977) were killed on the spot. Only these two survived — ----- (born 1974) and ----- (born 1988). Now they do the same work.

~~Արցախի Մարտի 31-ը~~

Ես լուսավոր աղջիկ 85 թվական ծնվելի:
 1991 թվականի դեկտեմբերի 31-ը ստիպեց
 30 կմ ես հայկական կողմից զինվորական,
 ինչի հետևանքով հարցեր և ոտներ, ճակատ
 ~ պահեցի երկու վնասված:
 Շուտով ծրագրավորող և, կոդ և գրանց:

 This cheerful girl was born in 1985. On December 31, 1991, she came under a shell-fire within 30 km on this side of the border.
 As a consequence, she lost a leg, and sustained wounds in her face and her arm.
 Now she is a programmer, writes codes.

Էդիկ Պողոսյան

Edik Boghosian

Խզված պատում

Արմեն Եսայանց

արվեստագիտության թեկնածու

Էդիկ Պողոսյանն իրանահայ այն սերնդի ներկայացուցիչներից է, որոնց պատանեկությունն անցել է պատերազմական տարիներին: Պատերազմի ահ ու սարսուռի ընթացքում ձևավորված ինքնությունը թեպետ կուռ է և հասուն, այնուամենայնիվ իր մեջ կրում է նաև կորսված ինքնության մասնիկ:

Պատերազմի ընթացքում բազմիցս խզված սահմանը ստեղծում է բացատ, տարածություն, շրջապատված մի տարածք, որը երբեմն խոչընդոտ է հանդիսանում միջմշակութային հարաբերությունների մեջ:

Պատերազմների նորանոր ձևերի, անօդաչու սարքերի, կիբեր հարձակումների դարում պաշտպանված լինելու պատրանքն ավելի շեշտակի է զգացվում, պատնեշները, պաշտպանիչ վահաններն ու պատերն ավելի շատ են կորցնում իրենց իմաստը, և միշտ ինչ–որ բան մնում է կիսատ, չավարտվող: Էդիկի գործի մեջ խնդրո առարկան այս խզումներից առաջացած կիսատությունն է:

Արվեստագետի ուղղակի շփումը պատերազմական արտեֆակտի հետ դարձնում է

վերջինիս պատերազմի անուղղակի մասնակիցը: Պատերազմի ավերիչ ազդեցության խտացումը մեկ ստեղծագործության մեջ դիտողին հնարավորություն է տալիս վերապրելու այն վիրտուալ ձևով:

Էդիկ Պողոսյանը դառնում է «պատերազմական հնագետ», սակայն գործ ունի ոչ թե անցյալի, այլ ներկայի հետ: Նյութի բնական և ֆիզիկական մաշվածությունը, արագընթաց կոռոզիան ու ժանգը, որը շարունակական է ու կայծակնային, կրակահերթի ռիթմի նման, ընդգծում է նաև մեր աշխարհում ժամանակի վաղանցիկությունը սահմանների փոշիացման համատեքստում. իրականում սահմաններ չկան, սահմանը պատրանք է անվտանգության, սակայն անհրաժեշտ... դրանց համար պայքարն ամենաթանկ ռեսուրսի՝ ժամանակի վատնում է: Միևնույն ժամանակ դա տարածք է ժողովուրդների ինքնության արտացոլմամբ, և ճակատագրական է այն պահպանելու կարևորությունը: Այս խնդիրների բարձրաձայնումն ընդգծում է Էդիկ Պողոսյանի ստեղծագործության արդիականությունն ու կարևորությունը:

Ruptured narrative

Armen

Yesayants

PhD in Art History

Edik Boghosyan is a representative of the Iranian-Armenian generation, whose adolescence coincided with the war years. The identity, formed during the fear and horrors of war, is solid and mature, though it also bears a particle of lost identity.

Repeatedly violated border throughout the war creates a gap, space, surrounded territory, which sometimes becomes an obstacle in intercultural relations.

In the century of new forms of war, unmanned devices, cyberattacks, the illusion of being protected is felt more sharply, barriers, protective shields and walls lose more their meaning, and always something remains incomplete, unfinished. The concerned issue of Edik's works is the incompleteness generated from these ruptures.

The direct contact of artist with war artefact makes the latter an indirect participant of the war. The concentration of destructive impact of war in one work offers an opportunity to viewer to go through it in a virtual way.

Edik Boghosyan becomes a “conflict archeologist”, yet he deals not with past, but with present. The natural and physical wear of material, fast corrosion, which is continuous and has a speed of a lightning, as a rhythm of burst, emphasizes also the transience of time in our world in the context of elimination of borders: in reality, there are no borders, the border is the illusion of safety, but it is necessary...the struggle for them results in waste of the most precious resource – time. At the same time, it is a territory with peoples' identity reflection, and its preservation is crucial. Raising these issues emphasizes the relevance and importance of Edik Boghosyan's works.

Արեգ Բալայան

1980 Ծնվել է Երևանում, Հայաստան
1997-2005 Սովորել է Հայաստանի Գյուղատնտեսական ակադեմիայում
2015 Մասնակցել է Մ. Բուրլացկու լուսանկարչության հմտությունների վարպետության դասեր, Սանկտ Պետերբուրգ
Աշխատում է որպես անկախ լուսանկարիչ և զբաղվում է ստրիտ արտով:
Նրա լուսանկարները հրապարակվել են Reuters, Al Jazeera, Daily Mail, Esquire Russia և այլ մեդիաներում:

Մրցանակներ

2017 Առաջին մրցանակ, «Ավրորա» ֆոտոմրցույթ, Հայաստան
2017 Առաջին մրցանակ, Direct Look ֆոտոմրցույթ, Ռուսաստան
2017 Երկրորդ մրցանակ, LensCulture Exposure Awards

Անհատական ցուցադրություններ

2016 MOB. անձնական ֆոտոպատմություն, Հայաստան
2007 Մահմեդական հուշարձանները Ղարաբաղի հողում, Լեռնային Ղարաբաղ

Խմբային ցուցադրություններ (ընտրված)

2003 Chemical Rain, Armenia
2005 Գյումրու արվեստի քիենալե, Հայաստան
2005 Կիևի գովազդի միջազգային փառատոն, Ուկրաինա
2011 Աղետների մեղմացումից մինչև Հայաստանում ռիսկերի նվազեցում, Հայաստան
2013 Հայկական բարձրավանդակը լուսանկարներում, Հայաստան
2015 Fotolstanbul լուսանկարչական մրցույթ, Թուրքիա
2017 LensCulture–ի համաշխարհային շրջիկ ցուցահանդես
2019 Tbilisi photo festival Թբիլիսիի լուսանկարչական փառատոն, Վրաստան
2019/20 Հետևանքը՝ արտեֆակտ, բազմաբնագավառ ցուցահանդես, Լեռնային Ղարաբաղ, Վրաստան, Հայաստան

Areg Balayan

1980 Was born in Yerevan, Armenia
1997-2005 Studied at Armenian Agricultural Academy, Yerevan, Armenia
2015 Acquired professional skills of ambrotype photography at Misha Burlatsky master classes, Saint Petersburg
Working as a freelance photographer and for the UN, UNIDO, YMCA, Armenia Fund, LA-based USC Shoah Foundation, street artist.
His photos for PAN Photo agency have been published by Reuters, Al Jazeera, Daily Mail, Esquire Russia, and other outlets.

Prizes

2017 The 1st prize of Aurora Photo Competition, Armenia
2017 The 1st prize of the Direct Look photo competition, Russia
2017 The 2nd prize of LensCulture Exposure Awards

Solo Exhibitions

2016 MOB: personal photo story, Armenia
2007 Muslim monuments in lands of Karabakh, NK

Group Exhibitions (selection)

2003 Chemical Rain, Armenia
2005 Gyumri Art Biennale, Armenia
2005 Kyiv International Advertising Festival, Ukraine
2011 From disaster relief to risk reduction in Armenia, Armenia
2013 The Armenian Highland in Photographs, Armenia
2015 Fotolstanbul Photography Contest, Turkey
2017 LensCulture world tour exhibition
2019 Tbilisi photo festival, Georgia
2019/20 Consequence: Artefact, multidisciplinary exhibition, NK, Georgia, Armenia

Էդիկ Պողոսյան

1972 Ծնվել է Թեհրանում, Իրան
1991-95 Սովորել է Թեհրանի «Ազատ համալսարանի» գեղարվեստի ֆակուլտետում
Աշխատում է որպես անկախ դիզայներ և բազմաբնագավառ վիզուալ արվեստագետ:
Գրաֆիկական դիզայնի և քաղաքական երգիծանկարչության դաշտում միջազգային մրցանակների դափնեկիր է:

Անհատական ցուցադրություններ

1997 Հայր, Որդի, Սուրբ հոգի, գեղանկարչական ցուցահանդես, Իրան
2003/04 Երգիծանկարչության և երգիծական իյուստրացիայի ցուցահանդես, Հայաստան, Խորվաթիա և Իրան
2017 Խմոդ գրողներ, Նկարազարդումների ցուցահանդես, Հայաստան

Խմբային ցուցադրություններ (ընտրված)

1994 Գեղանկարչական խմբային ցուցահանդես, Իրան
2003 Սո Cri Persan աֆիշայի խմբային ցուցահանդես, Ֆրանսիա
2004 Control+G աֆիշայի խմբային ցուցահանդես, Իրան
2006 8–րդ միջազգային տրիենալե, Տոյոմա, Ճապոնիա
2014 18–րդ այլընտրանքային արվեստի փառատոն, Հայաստան
2016 5–րդ միջազգային վիդեո-պոեզիայի փառատոն, Հունաստան
2017 A' Design Award, Իտալիա
2017 «Մեկ կադր» 15–րդ միջազգային ֆիլմի փառատոն, Հայաստան
2017 Juteback վիդեո-պոեզիայի փառատոն, ԱՄՆ
2018/19 Արե՛ կատարողական արվեստների փառատոն, Հայաստան
2018 «11. հայ ժամանակակից արստրակտ արվեստի ընտրանի», Գաֆեաճեան արվեստի կենտրոն, Հայաստան
2019 «Անհեթեթության զուսպ հմայքը», Դալան, Հայաստան
2019/20 «Հետևանքը՝ արտեֆակտ» բազմաբնագավառ ցուցահանդես, Լեռնային Ղարաբաղ, Վրաստան, Հայաստան

Edik Boghosian

1972 Was born in Tehran, Iran
1995 Studied fine arts at Azad University, Tehran, Iran
Work as a freelance graphic Designer & multidisciplinary visual artist.
Award winner in graphic design and editorial cartooning field.

Solo Exhibitions

1997 “Father, Son, Holy Spirit”, Painting Exhibition, Iran
2003/04 Cartoon and Illustration Exhibition, Armenia, Croatia & Iran
2017 “Drinker Writers” Illustration Exhibition, Armenia

Group Exhibitions (selection)

1994 Painting Group Exhibition, Iran
2003 “Un Cri Persan” Poster Group Exhibition, France
2004 “Control+G” Poster Group Exhibition, Iran
2006 The 8th International Poster Triennial in Toyama, Japan
2014 18th Alternative Art, Armenia
2016 5th International Video Poetry Festival, Greece
2017 Juteback Poetry Film Festival, USA
2017 “One Shot” 15 International Short Film Festival, Armenia
2017 A' Design Award, Italy
2018/19 Are performing Arts Festival, Armenia
2018 11: Selections of Armenian Contemporary Abstract Art, Cafesjian Center for the Arts, Armenia
2019 “The discreet charm of bullshit”, Dalan, Armenia
2019/20 Consequence: Artefact, multidisciplinary exhibition, NK, Georgia, Armenia

Peacebuilding through Capacity
Enhancement and Civic Engagement

European Union Initiative

**EURASIA
PARTNERSHIP
FOUNDATION**

Ծրագիրն իրականացվել է Եվրոպական Միության ֆինանսական աջակցությամբ
«Խաղաղարարության ամրապնդում կարողությունների զարգացման և
հանրային մասնակցության միջոցով» ծրագրի շրջանակներում: Ծրագիրն
իրականացվում է «Ինթերնեյշնլ ալերթ»-ի (International Alert), Հայաստանում Եվրասիա
համագործակցություն հիմնադրամի (ԵՀՀ Հայաստան), իսկ Ադրբեջանում՝ Եվրասիա
համագործակցություն հիմնադրամի (ԵՀՀ Ադրբեջան) կողմից՝ Վրաստանում
Հետազոտական ռեսուրսների կովկասյան կենտրոնի (ՀՌԿԿ Վրաստան) միջոցով:

This activity takes place within the framework of the “Peacebuilding through Capacity
Enhancement and Civic Engagement” programme, funded by the European Union and
implemented by Eurasia Partnership Foundation in Armenia (EPF-Armenia), Eurasia
Partnership Foundation in Azerbaijan (EPF-Azerbaijan) through Caucasus Research
Resource Centre in Georgia (CRRC-Georgia), and International Alert (IA).

